

Wat als het verleden dichtbij komt?

Wat maakt een onderwerp gevoelig?

Met tips om het gesprek aan te gaan met leerlingen

'Het klaslokaal is vaak de enige plek voor tegengeluid'

De lespraktijk van Jaser Hussein en Guido Faas

Wat zie je, maar wat zie je vooral niet?

In het Rijksmuseum bekijk je kunst van alle kanten

'Houd het historisch'

Lesgeven over de Holocaust

Voorwoord

Geschiedenis laat zich niet vangen in één verhaal. Wie het verleden onderwijst, weet dat elk onderwerp vele gezichten kent – en soms ook pijnlijke kanten heeft. Denk aan het Israëliësch-Palestijns conflict of de koloniale geschiedenis.

Gesprekken hierover kunnen emoties oproepen, omdat ze niet alleen over 'toen' gaan, maar ook over de wereld van vandaag – over afkomst, identiteit en rechtvaardigheid.

Als geschiedenisdocent vervul jij hierin een bijzondere rol. Jij creëert de ruimte waarin leerlingen met verschillende standpunten geconfronteerd worden. Standpunten die ze kunnen onderzoeken, in twijfel trekken, en waarover ze elkaar vragen kunnen stellen.

Met onze lesmethode Feniks proberen we je zo goed mogelijk te ondersteunen door consequent een koppeling te maken tussen het vak geschiedenis en de eigen identiteit van leerlingen en de huidige maatschappij.

Daarnaast hebben we dit magazine gemaakt. Hierin vind je achtergronden, inzichten uit onderzoek, ervaringen van collega's, en praktische handvatten en werkvormen om lastige gesprekken met vertrouwen aan te gaan. Ook vind je in dit magazine meerdere bijdragen van het Rijksmuseum, een van onze samenwerkingspartners. We bieden bijvoorbeeld meerdere werkvormen bij de collectie van het Rijksmuseum en we interviewen de Geschiedenisdocent van het Jaar 2025 over dit onderwerp.

Namens het team van ThiemeMeulenhoff wens ik je veel inspiratie en moed bij het voeren van die waardevolle gesprekken in de klas. Want juist daar, in die gelaagdheid, ligt de kracht van goed geschiedenisonderwijs.

Suzanne Schönbeck,
portfoliomanager Feniks

Inhoudsopgave

- 1 Wat maakt een onderwerp gevoelig? 2
- 2 Als de actualiteit de klas in dendert – Interview met Guido Faas en Jaser Hussein 4
- 3 Beeldtaal leren in het Rijksmuseum – inclusief drie werkvormen 6
- 4 Vier handvatten – algemene tips 9
- 5 Aan de slag in de klas – drie praktische werkvormen 10
- 6 Lesgeven over de Holocaust 12
- 7 Interview Ronald den Haan – eindredacteur Feniks 14

Wat maakt een

Het is begin december en je zit vol in het tijdvak Regenten en vorsten. In jouw regio willen veel mensen nog vasthouden aan Zwarte Piet en jij gaat het vandaag in 3C over slavernij hebben. In die klas zitten een paar leerlingen met een sterke mening. Wat maakt een onderwerp gevoelig en waarom moet dat in de geschiedenisles behandeld worden?

Bij gevoelige onderwerpen ligt de focus vaak op een traumatisch verleden, verteld vanuit het perspectief van de slachtoffers met wie leerlingen zich (kunnen) identificeren. Bijvoorbeeld een les over de trans-Atlantische slavenhandel waarbij het verhaal verteld wordt vanuit het perspectief van mensen uit Afrika die als slaaf verkocht werden.

Ten tweede kan een onderwerp gevoelig liggen als het juist een bedreiging of aantasting vormt van het beeld dat leerlingen of docenten van zichzelf hebben. In de Nederlandse context is de Zwarte Pietendiscussie of het kantelende beeld van de 'gouden eeuw' tekenend. Wat voor de ene groep een gezellige figuur van een kinderfeest of een held uit het verleden is, wordt door een andere, groeiende groep gezien als pijnlijke herinnering en voortzetting van onderdrukking en racisme.

Dit raakt ook aan de derde factor van gevoelige onderwerpen. Leerlingen reageren vaak vanuit hun eigen sociale identiteit en waarden op historische onderwerpen. Als deze binnen een groep verschillen of afwijken van de lesmethode of van die van de docent, kan dat tot conflicten leiden en wordt een geschiedenisles zeer gevoelig.

'Zorg dat je de leerlingen kent en blijf geregeld vragen naar hun leefwereld'

Aannames

Geerte Savenije, universitair docent bij het Research Institute of Child Development and Education en lerarenopleider bij de Interfacultaire Lerarenopleiding (ILO) aan de Universiteit van Amsterdam, waarschuwt dat het ingewikkeld is om te bepalen of iets gevoelig is of niet. 'Ik krijg signalen van docenten die ervaren dat een klas volkomen onverschillig tegenover een onderwerp staat, terwijl je er als docent juist een discussie over wilde voeren. De enige manier om dat te ondervangen, is werken aan de relatie met de klas. Zorg dat je de leerlingen kent en blijf geregeld onderzoeken en vragen naar hun leefwereld.'

Koud oefenen

In de geschiedenisles kun je 'koud' oefenen zodat jij en je klas beter voorbereid zijn op lastige historische én actuele onderwerpen. Bij de behandeling van onderwerpen die voor jou en de leerlingen minder gevoelig zijn, leren de leerlingen vaardigheden als standplaatsgebondenheid, waarderen van bronnen en multiperspectiviteit. Ook voor de docent biedt dit de gelegenheid om de rol als gespreksleider aan te scherpen.

'In de praktijk zijn onderwerpen waar je zelf met enige afstand naar kunt kijken makkelijker te bespreken. Zodra het je raakt, gaan rollen door elkaar lopen. Dat heeft invloed op hoe je zo'n discussie leidt.'

onderwerp gevoelig?

Het gesprek aangaan

Dit kwadrant over de balans tussen relatie en inhoud kan je helpen om gevoelige onderwerpen op een goede manier te behandelen in je klas.

2 Je kunt als docent in de verleiding komen om de regie volledig over te nemen en de klas te vertellen 'hoe het zit'. Hoe sterk je argumenten ook zijn, de kans is klein dat die aankomen bij leerlingen. Bovendien verslechtert je de relatie, aangezien ze zich niet gehoord of gezien voelen.

Inhoud

+

4 Hier komen de vaardigheden uit de geschiedenisles van pas. Je gaat meningen en visies tegen elkaar afzetten met conceptbegrippen als feit en mening, standplaatsgebondenheid, representativiteit en betrouwbaarheid als waardevolle factoren. Dit is de ideale situatie, maar dit kan dus pas als de relatie met de klas goed is en je ook goed geoefend hebt met de vaardigheden.

Relatie

-

1 Een veilig en werkbaar klimaat betekent dat er een norm moet zijn, een gedeelde set van waarden. Artikel 1 van de grondwet is een goed begin. Als een leerling de grens overschrijdt, is eruit sturen soms de enige optie. Dit betekent wel dat de relatie met die leerling (en vaak ook andere leerlingen) verstoord is. Het is zaak om daar altijd op terug te komen.

+

3 Dit kwadrant biedt een ventiel om emoties te ventileren. Je verzamelt zonder rangorde de meningen en gevoelens. Leerlingen voelen zich gezien en gehoord. Dit zorgt voor een veilig klimaat en goede relatie, maar je bevordert hiermee ook relativisme. Het gelijkstellen van alle ideeën – dus ook radicale en bewust onjuiste – past niet bij kritisch denken of burgerschap.

Bron: Jaap Patist en Bjorn Wansink, 'Lesgeven over gevoelige onderwerpen. Het aangaan van het moeilijke gesprek in de klas'. *Kleio*, juli 2017.

'Een onderwerp wordt gevoelig wanneer leerlingen of de docent zich hier sterk mee identificeren'

Bjorn Wansink, universitair hoofddocent aan de faculteit Sociale Wetenschappen van de Universiteit Utrecht, stelt dat de langere historische lijnen de afstand tot een onderwerp vergroten en zo minder gevoelig maken. 'Bij geschiedenis kijken we verder dan de aanleiding en laten we leerlingen onderzoeken wat er allemaal aan voorafging. Je laat dan ook zien dat de mening of het beeld over een onderwerp zelf kan veranderen. Dat geeft ruimte en perspectief voor de leerlingen: er kan dus ook beweging in het actuele debat zitten.' ■

Voor- en tegenstanders van Zwarte Piet tijdens de Sinterklaasintocht in Middelharnis in 2024. Foto: ANP/Robin Utrecht.

Als de actualiteit de klas in dendert

Hoe gaan docenten geschiedenis in de praktijk om met de emoties die sommige onderwerpen oproepen? Jaser Hussein en Guido Faas geven aan dat een goede band met je leerlingen het allerbelangrijkste is, en dat je zeker ook iets van jezelf mag laten zien. Als je maar duidelijke grenzen stelt.

Husseini: 'Alle onderwerpen bij geschiedenis kunnen gevoelig zijn. Bij de bespreking van de industriële revolutie kan er een discussie ontstaan over klimaatverandering. Ook de behandeling van de feministische golf in de jaren zestig kan pittige meningen opleveren.' Faas mist soms de regie bij de schoolleiding als de actualiteit de klas in dendert. Er worden niet altijd goede afspraken gemaakt. Een onderwerp kan ook bij een andere docent besproken worden en het is belangrijk dat er balans is. 'Niet elke les hoeft heftig te zijn. Je hebt natuurlijk als docent je antennes en bereidt bepaalde lessen met extra zorg voor, maar het kan ook prettig zijn om het in hectische tijden bij geschiedenis gewoon over de uitvinding van de boekdrukkunst te hebben.'

Andere geluiden

De klas van Hussein is echt de samenleving in het klein, met alle groepen erin vertegenwoordigd. Dat maakt het juist zo waardevol. 'De klas is tegenwoordig de enige plek waar je uit je bubbel en mobiele tunnel komt, waar je andere geluiden hoort en veilig kunt oefenen en je standpunt kunt vormen. Vaak is het ook de eerste keer dat jongeren hun eigen mening gaan vormen en hét moment dat je hen daarin kunt begeleiden. Trek daar dus ook gerust een hele periode voor uit.' Als docent stel je de grenzen en bescherm je zo de leerlingen tegen

zichzelf en elkaar. Faas spiegelt vaak en blijft doorvragen: 'Waar baseer je dit op?', 'Besef je hoe dit overkomt bij anderen?' Als je een goede band hebt met de klas, kun je ook samen de spelregels bepalen. Welke woorden gebruiken we wel en niet? Overigens merkt Faas dat de leerlingen daar zelf veel scherper op zijn. 'Ze reageren verantwoordigd als er in een filmpje van NPO of SchoolTV termen worden gebruikt als 'slaaf' of 'zwarte Amerikanen'. De jeugd is daar dus al veel verder in.'

'Ik ben geen leraar geworden om te vertellen hoe het zit, om met het vingertje te wijzen.'

Guido Faas

Gebrekkige voorkennis

Op het mbo krijg je als docent soms te maken met gebrekkige voorkennis bij leerlingen. Volgens Hussein ligt dat onder meer aan de samenvoeging van de vakken economie, aardrijkskunde en geschiedenis tot M&M. 'Los van het feit dat deze fusie een behoorlijke vermindering aan uren betekent, scheelt het ook enorm welke vakdocent Mens en Maatschappij geeft. In de praktijk komt het erop neer dat twee derde van de vmbo'ers weinig geschiedenis-

Guido Faas, docent geschiedenis aan het Ictus College Kampen, en Geschiedenisdocent van het Jaar 2025.

Jaser Hussein, docent Burgerschap op mbo autotechniek, daarvoor docent geschiedenis en M&M op het vmbo.

derwijs heeft genoten. Het gevolg hiervan was duidelijk merkbaar in de week na de aanval van Hamas in Israël op 7 oktober 2023. Veel leerlingen waren boos op elkaar. Maar ze kenden ook de geschiedenis van het conflict niet. Veel van mijn leerlingen hebben geen of heel weinig les gehad over de Holocaust.'

Duidelijke regels

Husseini besteedt veel aandacht aan sfeer en vertrouwen in de klas. Als de leerlingen voelen dat ze dingen met elkaar gemeen hebben – of dat nu liefde voor familie, de opleiding, of de scooter is – is er ruimte voor dialoog. Hussein neemt altijd zichzelf mee in de les maar pakt ook duidelijk de rol van gespreksleider en bakent de grenzen af. Hij start het jaar als redelijk strenge docent met duidelijke regels. 'Goedemorgen zeggen, stoelen aanschuiven, enzovoort, dan volgen de regels voor een discussie heel natuurlijk. Welke woorden gebruiken we wel en niet, laat elkaar uitpraten en laat elkaar in de waarde.' 'Zorg ook dat je een bepaalde leerling niet aanspreekt op zijn afkomst en verantwoordelijk maakt

Scholierenverkiezingen op het Bouwens van der Boijje College in Panningen. Foto: ANP / Marcel van den Bergh.

'De klas is tegenwoordig de enig plek waar je uit je bubbel en mobiele tunnel komt, waar je andere geluiden hoort en veilig kunt oefenen en je standpunt kunt vormen'

Jaser Husseini

voor een hele groep. Mijn leraar vroeg mij na de aanslagen van 11 september 2001 in een volle klas wat ik daar nou allemaal van vond. Ik sloeg dicht en het is nooit meer goed gekomen tussen die docent en mij.'

Faas was blij verrast toen hij hoorde dat hij genomineerd was voor Geschiedenisdocent van het jaar. 'Ik dacht altijd dat ze een echte vakidoot zouden kiezen, maar ik ben vooral docent en houd van het lesgeven in het algemeen, een band opbouwen met de leerlingen. Ik ben geen leraar geworden om te vertellen hoe het zit, om met het vingertje te wijzen.' Ook Faas benadrukt het belang van de relatie met de klas. 'Zorg dat je de leerlingen kent, hun namen, hun interesses, hun grenzen, wanneer je moet prikkelen, maar ook wanneer je ze even met rust moet laten. Toon oprechte interesse en zorg ook dat ze jou

kennen. Wees authentiek, breng zaken met humor en wat lichtheid.'

Voorbeeld

Je bent je als docent ervan bewust dat je het goede voorbeeld moet geven. Er moet echt iemand staan. In taalgebruik, in openheid en

respect naar de ander, benadrukt ook Faas. Dat betekent ook dat je bepaald gedrag van leerlingen af kunt kappen. Soms doen leerlingen uitspraken puur om te provoceren. Het heeft dan weinig zin om daar een dialoog van proberen te maken. Faas: 'Het zou dan wel helpen als politici zelf de regels van een goed debat zouden hanteren.' Durf jezelf te zijn en durf je excuses aan te bieden als het fout ging. Zeg bijvoorbeeld: 'Dit vind ik ook moeilijk'. En durf open te zijn over wat een discussie of gebeurtenis met jou doet. ■

Foto: ANP / Roel Burgler.

Beeldtaal herkennen

Net als in de klas komen ook in het museum dagelijks maatschappelijke en actuele onderwerpen binnen. Hoe geeft het Rijksmuseum daar tijdens onderwijsprogramma's ruimte aan? Hoe bespreek je moeilijke onderwerpen in het museum?

Ardjuna Candotti werkt als senior educator bij het Rijksmuseum en is verantwoordelijk voor het voortgezet onderwijs. Ze vertelt:

'De leerlingen zijn vaak maar een uur tot anderhalf uur in het museum. In die korte tijd willen we dat ze zich welkom voelen en er iets voor zichzelf uit halen. Onze missie is om het aanbod zo relevant mogelijk te maken voor het voortgezet onderwijs, met feedback van leerlingen en docenten. Daarom sluiten de onderwijsprogramma's zoveel mogelijk aan bij het onderwijscurriculum. In al onze workshops en rondleidingen komt bijvoorbeeld het koloniaal verleden terug. Ik merk dat leerlingen het meestal niet ongemakkelijk vinden om daarover te praten; zeker als ze het al behandeld hebben op school. Het is juist vreemd om het níet te bespreken als je voor schilderijen staat die ernaar verwijzen.'

Breng het dichtbij

'Een brug naar de actualiteit en leefwereld van leerlingen wordt bewust ingezet om hun nieuwsgierigheid te prikkelen. Ook vragen leerlingen er zelf naar, bijvoorbeeld naar aanleiding van klimaatprotesten in musea of discussies rondom roofkunst. Via de collectie willen we zorgen voor historische context, nuance, herkenning en verwondering. Het heden is immers mede door het verleden gevormd. Er zijn schilderijen en objecten uit verschillende eeuwen die denkbeelden laten zien over schoonheidsidealen, mode, vrije tijd en eten, maar juist ook over macht. Sommige werken droegen zelfs bij aan imagovorming of stereotiepe beelden van mensen en fake news over gebeurtenissen. Ze waren bedoeld om de publieke opinie te beïnvloeden. Zo onderzoeken leerlingen tijdens het onderwijsprogramma 'Achter het Goud' samen met museumdocenten het dagelijks leven in de zeventiende eeuw en hoe dat in beeld is gebracht, steeds met de koppeling naar het heden. De rondleiding begint niet bij Rembrandt, maar bij de leerlingen zelf.'

Barmhartigheid toen en nu

Museumdocent Jelte Reinders: 'Ik probeer altijd een brug te slaan naar het nu. Zoals bij het schilderij 'De Zeven werken van Barmhartigheid' uit 1504. Welke goede daden herkennen ze? Welke vergelijking kun je maken met nu? Bijvoorbeeld het uitdelen van voedsel, dat gebeurt nu ook, maar dan door de Voedselbank. Soms komen er heftige reacties. Bijvoorbeeld als het gaat over onderdak bieden aan reizigers, dat je ook op het schilderij ziet. Nu vangen we vluchtelingen op. Daar hebben sommige leerlingen een sterke mening over. Ik probeer dan nuance aan te brengen, de andere kant te laten zien, zonder dat ik leerlingen vertel wat ze moeten vinden.'

'De zeven werken van barmhartigheid' door Meester van Alkmaar, 1504. Collectie Rijksmuseum.

Flexibel in aanpak

'Museumdocenten zijn vrij in de manier waarop ze de thema's behandelen. Voor elk onderwijsprogramma is er een handleiding, maar dat is nooit een doel op zich. Het gaat om aanvoelen wat een groep nodig heeft als leerlingen sterke emoties tonen of als hun aandacht verslapt. In dat korte museumbezoek draait het om écht contact, een veilige sfeer en binnen de rode draad van het programma het afstemmen van kunstwerken, opdrachten en gesprek op wat relevant voelt voor die klas. Het delen van persoonlijke voorbeelden helpt om leerlingen uit te nodigen en het gesprek te openen.'

Visuele werkvormen

'In een wereld die meer en meer communiceert in beelden, willen we tijdens de onderwijsprogramma's actief bijdragen aan creativiteit en visuele geletterdheid. De geschiedenis komt in het museum letterlijk dichtbij. Veel leerlingen zien de bronnen die ze uit hun schoolboeken kennen voor het eerst in het echt. De grootte of juist het kleine formaat kan enorme indruk maken. Daarom gebruiken we bij voorkeur methoden die visuele geletterdheid versterken: samen meer zien, perspectieven delen, betrouwbaarheid onderzoeken.

Waar denken leerlingen bijvoorbeeld aan bij slavernij, de zeventiende eeuw of koloniale oorlogen? Het beeld dat veel leerlingen daarover hebben, is door de eeuwen heen mede gevormd door schilderijen, prenten en tekeningen. Die geven niet altijd een correct beeld van de historische werkelijkheid, maar worden wel gebruikt als illustratie van geschiedenis. Daarom helpt het iets te weten over de lange geschiedenis van beeldtaal en symboliek, en te herkennen hoe kunstenaars en machthebbers ideeën vormgaven en bijdroegen aan positieve of negatieve beeldvorming. Dat gebeurt immers nog steeds.

Check it like a historian

Museumdocent Sascha van Heij: 'Ik verzorg een programma waarbij de leerlingen een vragenlijst moeten invullen over een object. Het doel is dat ze het object heel precies bestuderen. Leerlingen kijken welke informatie ze allemaal kunnen achterhalen. Wat kan deze bron ons vertellen? Is het een bruikbare bron voor een historicus? Wat weet je bijvoorbeeld nog niet? En klopt alles wat je ziet? Het is vooral de bedoeling dat ze kritisch leren nadenken en leren dat je je bronmateriaal goed moet bestuderen, om te bepalen of het betrouwbaar is. Net zoals een echte historicus.'

Het museum is daarom uitermate geschikt om beeldbronnen te analyseren: is het beeld gebaseerd op de werkelijkheid of de fantasie van de kunstenaar? Wat is de boodschap? Waar zie je dat aan? Welke rol speelden deze beelden, en waarom ontstonden ze? Dat kan in de klas ook heel goed, bijvoorbeeld met *Visible Thinking Routines* of via de gesprekswerkvormen uit de *Deep Democracy Methode* (zie kader). Door de bronnen kritisch te bevragen en afhankelijk van de groep leerlingen op kritische, creatieve of speelse wijze te analyseren, leren leerlingen dat geschiedenis geen vaststaand geheel is, én ontwikkelen ze ook kritische denk- en kijkvaardigheden. Daar willen we graag aan bijdragen.'

'Landschap in Brazilië' van Frans Jansz. Post, 1652.
Collectie Rijksmuseum.

Wat zie je niet?

Museumdocent Frederike Jungheim: 'Ik gebruik het schilderij 'Landschap in Brazilië' van Frans Post uit 1652 om beeldbronnen te analyseren. Het toont een idyllisch landschap met een suikerrietplantage, maar laat de werkelijkheid van de mensen die daar in slavernij leefden niet zien. Ik laat leerlingen benoemen wat ze zien, wat ze níet zien, en waarom. Daardoor wordt beeldvorming zichtbaar. Ik ga in op hoe het proces van weergeven, verbeelden en vergeten niet alleen het beeld van het verleden beïnvloedt, maar ook het heden. Dat ditzelfde schilderij recent door een modeketen op kussens werd gebruikt, roept de vraag op: kan dat, als je het verhaal erachter kent?'

Meerdere perspectieven

'Leerlingen worden gestimuleerd na te gaan hoe ze ergens over denken en hoe hun eigen beeld van een gebeurtenis is gevormd, door thuis, school, media. We proberen daarbij bronnen te laten zien die dat beeld veranderen of verdiepen. De uitdaging is ook om met ze verder te kijken dan één verhaal en te onderzoeken wie het vertelt en waarom: niet alleen behandelen dat pracht en praal ten koste ging van mensen die in slavernij leefden, maar juist óók aandacht besteden aan mensen die zich verzetten tegen slavernij of koloniale overheersing. Zoals bij het schilderij van 'de arrestatie' van prins Diponegoro. In het Rijksmuseum hangt een versie van de Nederlandse schilder Nicolaas Pieneman, maar er bestaat ook een versie van de Javaanse schilder Raden Saleh. Door beide schilderijen te vergelijken, kun je laten zien dat er twee interpretaties of perspectieven zijn van deze gebeurtenis en bespreken hoe ze machtsverhoudingen, verzet en beeldvorming tijdens koloniale oorlogen zichtbaar maken.'

Blijven bewegen

'Als museum blijven we in beweging. In onderzoek, tijdelijke tentoonstellingen, de vaste presentatie en educatieve programma's is steeds meer aandacht voor thema's als gender, zoals het vrouwenperspectief, en lichamelijke diversiteit. Als educator vind ik het belangrijk om nieuwe perspectieven hierop en beeldvorming hierover toegankelijk te maken voor bezoekers, dus ook voor leerlingen. Het liefst wil ik natuurlijk dat een museumbezoek blijft hangen. Of dat nu is doordat de leerling onder de indruk is van een kunstwerk, door herkenning of doordat die anders is gaan nadenken over een onderwerp. Een kleine eyeopener kan verschil maken: als je eenmaal iets ziet, kun je het niet meer ontzien. Het allermooiste is als leerlingen zeggen dat ze iets niet hadden verwacht. Dan is er iets in gang gezet.' ■

▲ 'De arrestatie van Diponegoro door luitenant-generaal De Kock' van Nicolaas Pieneman. Collectie Rijksmuseum.

▼ 'De arrestatie van Pangeran Diponegoro' door Raden Syarif Bustaman Saleh. Collectie Istana Kepresidenan Republik Indonesia.

Werkvormen voor in de klas

Visible Thinking Routines, zoals *2x10*, *See-Think-Wonder* en *Step Inside*, zijn korte, gestructureerde denkstappen die leerlingen stimuleren om actief te kijken naar kunst en hun gedachten onder woorden te brengen. Deze routines dagen leerlingen uit verder te kijken dan hun eerste indruk.

Meer informatie kun je vinden op pz.harvard.edu/thinking-routines.

Deep Democracy is een methode waarbij op een constructieve manier over polariserende onderwerpen kan worden gesproken. Via een werkvorm als *Pijlen gooien* kunnen leerlingen veilig tegenstellingen en botsende meningen benoemen over lastige onderwerpen zodat alle perspectieven worden gehoord, bijvoorbeeld over roofkunst, standbeelden of woordgebruik. De meningen hoeven niet eigen meningen te zijn. Lees bijvoorbeeld *Now we're talking! Deep Democracy in Actie* van Frank Weijers.

Achter het goud

Het Rijksmuseum heeft een divers aanbod voor scholen. Er zijn rondleidingen, examen-trainingen, workshops, theaterprogramma's, maar ook talentontwikkelingsprogramma's, zoals de Rijksmuseum Junior Fellowship voor vmbo-, havo- en vwo-leerlingen die een PWS maken. Zie www.rijksmuseum.nl voor meer informatie.

Vier handvatten

Deze algemene tips kunnen je helpen om een gebeurtenis of onderwerp waarbij veel emoties komen kijken te bespreken op school.

1

Werk samen met collega's

Het is belangrijk dat de docent met de beste relatie met de klas dit onderwerp gaat bespreken. Dat is dus niet automatisch de geschiedenisdocent. Spreek af in welke les je het nieuws gaat bespreken. Dat kan voor alle klassen het eerste uur zijn of tijdens de mentorles. Je kunt ook afspreken dat je daarnaast bij de vaklessen het onderwerp vanuit verschillende kanten gaat bekijken, bijvoorbeeld vanuit een historisch, geografisch en economisch perspectief. Maar ook bij wiskunde kun je de cijfers en statistieken bespreken die in verschillende media gebruikt worden. Zorg voor balans. Het is vaak niet nodig en zelfs ontwrichtend als elke les wordt omgegooid.

2

Zorg dat je inhoudelijk én pedagogisch bent voorbereid

Hoewel een bredere en diepere historische context soms de angel uit een onderwerp kan halen, heeft het weinig zin om leerlingen die erg geraakt zijn door het nieuws te overspoelen met feiten. Het betekent ook dat je reëel moet zijn in wat haalbaar is binnen de les. Baken je lesdoelen duidelijk af – dit kan ook een puur emotioneel lesdoel zijn – en houd je daar ook aan. En zorg voor een goede afsluiting.

3

Geef op een veilige manier ruimte aan emoties

Onderschat de rol van emoties niet en geef daar eerst ruimte voor. Als je dat niet doet, zie je dat leerlingen gefrustreerd raken en je verhaal niet overkomt. Ook kunnen leerlingen uitschakelen en op z'n best sociaal wenselijke antwoorden gaan geven of juist zeer radicaal gaan reageren. Het is dan wel belangrijk om dat op een veilige manier te doen. Klassikaal de meningen en gevoelens inventariseren wordt veel gebruikt na een heftige gebeurtenis, maar is juist de meest onveilige manier. Laat leerlingen bijvoorbeeld eerst voor zichzelf of in tweetallen hun meningen en gevoelens opschrijven. Soms moet je het daar ook bij laten.

4

Eerst een band opbouwen

Bij alle interviews en onderzoeken komt terug dat een goede relatie met de klas een absolute voorwaarde is voor het bespreken van gevoelige onderwerpen. Dat betekent dat je de leerlingen goed kent, dat ze elkaar respecteren en dat ze jou zien als betrouwbaar en betrokken. En dat je aandacht hebt besteed aan de prettige omgangsvormen en de regels van een discussie.

Aan de slag in de klas

Deze werkvormen zijn praktische suggesties om gespreksvaardigheden en multiperspectiviteit te oefenen met leerlingen. Afhankelijk van de relatie met je klas (zie hiervoor het kwadrant op pagina 3) kun je kiezen voor een actueel onderwerp of voor een onderwerp dat wat verder in het verleden ligt, waardoor er meer afstand is.

Werkvorm: Wat zie jij op een schilderij?

Wieneke 't Hoen, Senior Educator Publiek Rijksmuseum

Doelen: Leerlingen leren kritisch kijken, krijgen het inzicht dat taal en beeld de blik kunnen sturen, ontwikkelen een open houding.

Nodig: Prints van het schilderij 'De kleermakerswerkplaats' van Quiringh van Brekelenkam of het digitale bestand (te downloaden via de site van het Rijksmuseum), en prints van de twee teksten op de tekstbordjes.

Deel per groepje of per leerling een print uit van het schilderij of laat het zien op het digibord. Laat de leerlingen kijken en in trefwoorden opschrijven wat ze zien. Bespreek daarna gezamenlijk welke tien dingen de leerlingen zien.

Laat ze daarna deze tekst lezen:

'Toeristen die in de 17de eeuw naar Nederland kwamen, verbaasden zich erover dat de huizen vol schilderijen hingen, zelfs die van de eenvoudigste handwerkslieden. Quiringh van Brekelenkam toont ons de werkplaats van een kleermaker, die met zijn twee gezellen op een verhoging zit te werken. Boven hen hangt in een zwarte lijst een rivierlandschap uit dezelfde tijd.'

Dit is een tekst van het Rijksmuseum op het tekstbordje naast het schilderij. Vraag wat leerlingen van deze tekst vinden. Wat valt ze op? Waar kijk je naar als je dit tekstje hebt gelezen? Komen de eerdergenoemde tien dingen van de leerlingen terug in de tekst? Wat weet je nu over het schilderij dat je hiervoor niet wist of had gezien? En wat vind je dat er ontbreekt?

Laat de leerlingen daarna deze tekst lezen:

'Met een marktemmer aan haar arm doet een vrouw boodschappen. In de kleermakerswerkplaats overlegt ze over een jas. De kleermakers zitten op een verhoging te werken, zodat ze optimaal van het daglicht profiteren. Het garen hangt boven de tafel klaar voor het grijpen. Aan de muur hangt een rivierlandschap. Niet alleen bij rijke mensen hingen in de 17de eeuw schilderijen in huis.'

Benoem wat de verschillen zijn tussen deze teksten. Achtergrondinformatie is dat de eerste tekst ruim tien jaar geleden werd geschreven, en de tweede vorig jaar. Want mensen uit het museum vonden het niet kunnen

dat de vrouw, die nota bene centraal staat, in de eerste tekst helemaal niet werd genoemd.

Sluit af met een gesprek over hoe het niet vanzelfsprekend is dat iedereen hetzelfde opvalt. Waar je nieuwsgierig naar bent en wat je centraal stelt, hangt samen met je eigen achtergrond.

Hoe werkt dit en waarom?

Door leerlingen zelf te laten kijken en te laten benoemen wat ze zien, gaan ze eerst zelf aan de slag. Daarna wordt hun blik geleid door een tekstje naast een schilderij, dat ze vergelijken met wat ze zelf hebben gezien. Later blijkt dat dit een verouderd tekstje is, waarin de vrouw compleet genegeerd werd. Zo blijkt dat zelfs een zeventiende-eeuws schilderij niet eenduidig te beschrijven is.

'De kleermakerswerkplaats' van Quiringh van Brekelenkam.

Werkvorm: Eén tijdbalk, twee verhalen

Doelen: Leerlingen leren dat er verschillende perspectieven zijn op historische gebeurtenissen of ontwikkelingen.

Nodig: Voor elke leerling een tijdbalk en twee setjes met kaarten.

Deze werkvorm kun je toepassen op allerlei gebeurtenissen waarop meerdere perspectieven mogelijk zijn.

Deel voor elk perspectief een set kaartjes uit met daarop verschillende gebeurtenissen, ontwikkelingen en benamingen. Je kunt voor twee kanten in een conflict kiezen, bijvoorbeeld calvinisten tegenover katholieken tijdens de Opstand of Israëli's en Palestijnen in het Gaza-conflict. Je kunt ook kiezen voor verschillende benamingen of gebeurtenissen door de tijd heen, bijvoorbeeld vanuit een geschiedensmethode uit de jaren vijftig van de vorige eeuw en een recente methode over de geschiedenis van Indonesië.

Laat de leerlingen de kaartjes op de juiste plek in de tijdbalk plaatsen. Soms heeft dezelfde gebeurtenis twee benamingen of ontbreekt de gebeurtenis bij het ene perspectief en wordt die juist uitvergroot bij het andere. Je kunt zelf al met de kleur van de kaartjes aangeven of een kaart bij een bepaald perspectief hoort, of dat juist door de leerlingen zelf laten uitzoeken.

Hoe werkt dit en waarom?

Door het puzzelen met de kaartjes haal je leerlingen uit de emotie en gaat de focus naar de inhoud. Bovendien ontdekt de leerling 'zelf' dat perspectieven naast elkaar kunnen staan en niet in beton gegoten zijn. Dat geeft ruimte.

Werkvorm: Dierbare foto

Doelen: Leerlingen leren elkaar kennen en ontdekken dat ze waarden delen, leerlingen ontwikkelen een open houding.

Nodig: Vraag elke leerling een foto mee te nemen.

Deze werkvorm is bedoeld om de leerlingen te laten beseffen dat ze gevoelens en waarden delen, ook als dat in eerste instantie niet zo lijkt.

Laat de leerlingen een foto meenemen van iemand of van iets dat ze dierbaar is. Laat ze daarna vertellen wat die persoon of dat voorwerp voor ze betekent. Eventueel leest de docent de verhalen of teksten voor. Het is belangrijk dat de foto's getoond worden. Je kunt ervoor kiezen de foto's meteen aan de bijbehorende tekst te koppelen, maar dat hoeft niet. Het kan juist waardevol zijn om te laten zien dat de teksten eigenlijk heel erg overeenkomen, hoe verschillend de portretten of onderwerpen ook zijn.

Hoe werkt dit en waarom?

De leerlingen zullen vaak een foto van hun moeder, vader of iemand anders dichtbij meenemen. De reden dat deze persoon belangrijk voor ze is en de verhalen daarover zullen vaak overeenkomen. De leerlingen zullen dus veel van elkaar herkennen, ook al zien de foto's er heel anders uit. Het is belangrijk deze werkvorm ruim voor de behandeling van een lastig onderwerp in te zetten. Docent Jasser Huseini gebruikt deze werkvorm om eenheid in de klas te krijgen en merkt dat het een goede stap is om daarna te discussiëren en op een respectvolle manier met verschillende meningen om te gaan. ■

'Parallellen met het heden zijn er genoeg'

Lesgeven over de Holocaust is voor veel docenten na 7 oktober 2023 ingewikkelder geworden. Marc van Berkel is bijzonder hoogleraar Holocausteducatie aan de Radboud Universiteit en lerarenopleider aan de Hogeschool van Arnhem en Nijmegen. Zijn belangrijkste advies: 'Houd het historisch'.

De hoofdingang van het concentratiekamp Auschwitz-Birkenau met op de toegangspoort de inscriptie *Arbeit Macht Frei* (Arbeid maakt vrij of Werk bevrijdt). Foto: Shutterstock/Eric Berry.

Hoewel het logisch en zelfs vaak onvermijdelijk lijkt om de Holocaust samen met Gaza te behandelen, waarschuwt Van Berkel voor de valkuilen. 'Bij de geschiedenisles zou ik ten eerste zeggen: houd het historisch. Je kunt wel een bruggetje maken met de Joodse emigratie van na de oorlog, maar daar moet je wel contextkennis bij hebben. De rol van Groot-Brittannië, de Verenigde Staten, de Verenigde Naties en de Arabische landen in de periode 1945-1960 is complex. Wat er daarna is gebeurd in de regio is nog complexer. Dat zou ik in de les niet in relatie brengen met de Holocaust, zelfs op de universiteit is dat al lastig.' Ook de veranderende betekenis en zelfs inflatie van de term antisemitisme is volgens Van Berkel een belangrijk argument om te beginnen met de historische aanpak.

'Verdiep je in dadergedrag: waarom doen mensen zulke vreselijke dingen?'

Genocide als thema

Een tweede manier om dit onderwerp aan te pakken, is om genocide als overkoepelend algemeen thema te behandelen. Hoe werken processen van genocide? Hierbij kun je het model van Gregory Stanton gebruiken: de 10 stappen van genocide. Dit model biedt inzicht in de werking van genociden. Daarmee kunnen vo-leerlingen goed uit de voeten, bijvoorbeeld bij historische analogieën. Maar wees wel voorzichtig, waarschuwt Van Berkel: 'Je kunt het

beter in het verleden houden, dan de emotionele kwestie die Gaza is. Leg in ieder geval uit hoe polarisatie in de samenleving toeneemt als je ideologische tegenstellingen gaat creëren op basis van identiteiten in plaats van op basis van politieke ideeën.'

Aantasting van waarden

Ga dus vooral in op de aantasting van menselijke en democratische waarden door de nazi's en waartoe dat kan leiden. Het eerste betekent dehumanisering van de 'ander', met vreselijke gevolgen voor de Joden, Roma en Sinti, Russische krijgsgevangenen en Poolse intellectuelen. Het tweede – de aantasting van democratische waarden – kan de weg vrijmaken voor genocide. Het begint met de legitimatie van politiek geweld, de verwerping van het individu en geloof in groepsstereotypen. En met een hang naar een verleden dat nooit heeft bestaan, het creëren van persoonlijkheidscultussen door middel van propaganda, met steun van mensen die zich geïsoleerd voelden en troost zochten in complottheorieën, en daardoor minderheden stigmatiseerden.

'Deze groepen kwamen uiteindelijk aan de macht via democratische verkiezingen, en zie het vreselijke gevolg. Parallellen met het heden zijn er genoeg.'

Dadergedrag

Van Berkel noemt nog een derde punt van aanpak: 'verdiep je als docent in dadergedrag. Waarom doen mensen zulke vreselijke dingen? Dat levert een behoorlijke schakering aan verklaringen op, waar jongeren veel

aan kunnen hebben. Iedereen kan slachtoffer worden van autoritaire regimes, iedereen kan ook een dader worden van repressie. Ook instituties, organisaties en bedrijven spelen daarin soms een rol. Dit kan ongemakkelijke lessen opleveren, maar daarin zit juist de waarde: het is een waarschuwing dat je zelf ook verkeerde keuzes kunt maken.'

Welwillend én begrenzend

Wanneer leerlingen zelf de vergelijking maken met de gebeurtenissen in het Midden-Oosten en daar meer over willen weten, moet je daar welwillend én begrenzend op reageren. 'Het leeft enorm onder jongeren, dat is toch mooi? Maar wel volgens de regels van historisch argumenteren. Een mening is vaak emotie en heeft weinig onderbouwing. Daar moet een docent altijd naar vragen: waarom denk je dit? Hoe kom je aan je informatie?' ■

▼ Scholieren bij de herdenking van de bevrijding van Kamp Westerbork. Foto: ANP.

▲ Holocaust-overlevende Eva Schloss met leerlingen van het Amsterdams Lyceum. Foto: ANP.

Achtergrondinformatie over het model van Stanton vind je op: holocausteducatie.nl/lesmateriaal/de-tien-stappen-van-genocide

'Zeg wat je wilt, maar blijf bij de feiten'

Ronald den Haan is al ruim 26 jaar geschiedenisdocent. Hij geeft les op een gymnasium, aan de klassen 2 tot en met 6. Daarnaast is hij hoofdredacteur van Feniks, de geschiedenismethode van ThiemeMeulenhoff. Hij heeft dus ruime ervaring met gevoeligheden in de klas en hoe je daarmee kunt omgaan. Maar leerlingen blijven hem nog vaak verrassen.

Ronald den Haan

'Twee jaar geleden had ik een communist in de klas. Die zijn tegenwoordig best schaars. Maar deze jongen, die was daar helemaal voor gegaan. Hij was heel erg belezen. Regelmatig onderbrak hij mij, en dan zei hij: "Meneer, dat is wel weer een erg eenzijdige kijk op de zaak. We kunnen er ook anders naar kijken." En dan ging de hele klas, en ik ook, daar eens goed voor zitten. Ik heb daar echt van genoten.

Maar over het algemeen zitten de reacties van leerlingen op de lesstof in een meer voor de hand liggende hoek. Zo had ik een Palestijnse en een Joodse leerling in de klas. De Joodse leerling had familie in een kibboets die op 7 oktober 2023 werd aangevallen door Hamas. En de familie van de Palestijnse leerling werd gebombardeerd door het Israëliëse leger. Toch konden we daar in de

klas goed mee omgaan. Beide leerlingen konden het onderscheid maken wie verantwoordelijk was voor die daden. En dat was niet hun klasgenoot.

Ook onderwerpen als slavernij en kolonialisme liggen onder een vergrootglas, en dat doet soms wat met leerlingen. Als ik merk dat een onderwerp emoties oproept, dan neem ik de tijd om erop in te gaan. Ook als mijn idee van tevoren was dat ik iets in een kwartier ging uitleggen. Ik neem de tijd die nodig is, ik denk dat het belangrijk is om daar ruimte aan te geven.'

'Van de afwijkende mening van een communistische leerling kon ik echt genieten'

Op feiten gebaseerd

'Iedereen mag bij mij zijn mening geven, maar ik bewaak daarbij wel de harde grens dat de meningen gebaseerd moeten zijn op feiten. Feitenvrij maar iets roepen, dat doen we echt niet. Maar voor de rest mag je zeggen wat je vindt, hoe abject jouw mening in de ogen van sommige anderen wellicht ook is. En daarna gaan we erover praten. Hoe we erover praten, hangt af van de dynamiek in de klas. Vaak is een gevoelig onderwerp niet voor iedereen gevoelig. Ik houd dus in de gaten dat de rest van de klas ook iets heeft aan het gesprek dat ontstaat. Er zijn leerlingen die tijdens de les hun mond houden. Het kan ook gebeuren dat de leerlingen na de les laten weten wat ze van de discussie in de klas vonden. Ik kreeg bijvoorbeeld een keer een lange e-mail van een leerlinge na een les, waarin ze alsnog zei wat ze ergens van vond. Daar heb ik op gereageerd. Maar ik heb nog nooit meegemaakt dat iets niet bespreekbaar was. Belangrijk daarbij is ook dat de sfeer in de klas veilig is, daar ben je

Afbeelding: Verkiezingsposter CPN, 1946.

Feniks en gevoelige onderwerpen

Hoe kun je in de klas omgaan met gevoelige onderwerpen? En hoe kan de geschiedenismethode Feniks daarbij helpen?

- In elke paragraaf in Feniks zit een opdracht over de relevantie van de stof en het vak. Daarin komen vaak relaties met de actualiteit aan de orde. Die kunnen gaan over de denkwereld van de leerling of de samenleving waarvan de leerling deel uitmaakt, of allebei. Vaak moeten leerlingen in zulke opdrachten ook met argumenten komen om standpunten te onderbouwen.
- Ben je een beginnende docent, zoek dan niet meteen de lastige onderwerpen op, maar oefen eerst met onderwerpen die in jouw klas minder losmaken.
- Zie geschiedenis als een manier om kennis te maken met hoe mensen handelen in specifieke situaties. Daarvoor kun je twee middelen inzetten: standplaatsgebondenheid en multiperspectiviteit. Beide gereedschappen om naar geschiedenis te kijken vind je structureel terug in Feniks.
 - Met standplaatsgebondenheid kun je onderzoeken waarom mensen handelen zoals ze handelen. Als jij een bron wilt begrijpen, dan moet je je verplaatsen in de standplaats van die persoon.
 - Multiperspectiviteit is een noodzakelijk gereedschap in dit vak, je moet altijd vanuit meerdere standpunten kijken naar gebeurtenissen.

Voorbeeldopdracht uit Feniks

Bij deze opdracht is vooral de laatste zin interessant om met leerlingen te bespreken, want 'terroristen' is wellicht niet de term die zij zelf zullen gebruiken. Wanneer is iemand een terrorist? Welke term zouden zij zelf gebruiken? Ga met de leerlingen ook in op de volgende stelling: *de terrorist van de een is de vrijheidsstrijder van de ander*. Een leerzame denkoefening om dezelfde gebeurtenis van twee kanten te bekijken.

Soennieten en sjiieten nu

Het belang van geschiedenis: Tussen soennieten en sjiieten bestaan nog steeds veel spanningen. Bij geschiedenis leer je hoe die spanningen invloed hebben op de politiek en het leven van mensen.

Zoek informatie over het verschil tussen beide groepen moslims. Zijn de zinnen juist of onjuist?

- De verschillen tussen soennieten en sjiieten ontstonden door een ruzie over de opvolging van Mohammed. **juist | onjuist**
- Hun conflict is dus al meer dan duizend jaar oud. **juist | onjuist**
- De sjiieten vormen binnen de islam de meerderheid. **juist | onjuist**
- Saoedi-Arabië is een soennitisch land, Iran is sjiietisch. **juist | onjuist**
- Deze landen in het Midden-Oosten zijn bondgenoten van elkaar. **juist | onjuist**
- Terroristen uit de ene groep plegen soms aanslagen op aanhangers van de andere groep. **juist | onjuist**

als docent verantwoordelijk voor. Als een leerling zegt: "Ik zie dat toch anders", dan moet je daar niet overheen walsen. Geef leerlingen de ruimte om zich tot jouw en elkaars mening te verhouden.'

'Vaak is een gevoelig onderwerp niet voor iedereen gevoelig'

Zelfstandig leren denken

'Lesmateriaal kan helpen om leerlingen een mening te laten vormen over een onderwerp. In Feniks krijgen leerlingen in elke paragraaf de gelegenheid om hiermee te oefenen (zie kader). De bedoeling van geschiedenisonderwijs is niet uitsluitend dat wij leerlingen vertellen wat er bijvoorbeeld tussen 1914 en 1918 gebeurd is, want dat kunnen ze ook zelf opzoeken. De bedoeling is vooral dat we leerlingen in staat stellen om zelfstandig te leren denken en te oordelen. Wij moeten ze de kennis, vaardigheden en sociale omgeving aanreiken die ze daarvoor nodig hebben. En daarbij hoort naar mijn idee ook dat we ze met een veelheid aan standpunten moeten confronteren. Standpunten uit de media, uit de geschiedenis, van medeleerlingen, maar ook van de docent.

'We moeten leerlingen met een veelheid aan standpunten confronteren'

Het gebeurt mij bijna nooit dat een leerling met betrekking tot de actualiteit vraagt wat er precies gebeurd is. Maar het gebeurt wel vaak dat ze me vragen wat ik van een actuele kwestie vind. Ik beantwoord dan hun vraag. Een docent hoeft naar mijn idee niet neutraal te zijn, maar ik nodig leerlingen wel nadrukkelijk uit om het met mij oneens te zijn. Leerlingen moeten de ruimte krijgen om zich tot alle meningen te verhouden. Maar vraag wel om argumenten. Dan krijg je een goed gesprek.' ■

feníks

Feniks is een uitgave van ThiemeMeulenhoff.

Bij ThiemeMeulenhoff zijn we er voor onderwijsprofessionals – met ervaring, expertise en doeltreffende leermiddelen. Ontwikkeld in doorlopende samenwerking met de mensen in het onderwijs om samen het onderwijs nog beter te maken.

We ontwikkelen lesmethodes die goed te combineren zijn met andere leermiddelen, die naar eigen inzicht aan te passen en bewezen effectief zijn. En natuurlijk worden al onze lesmethodes zo duurzaam mogelijk geproduceerd.

Zo bouwen we samen met de mensen in het onderwijs aan een betere toekomst voor de volgende generatie.

Algemene contactgegevens:

ThiemeMeulenhoff

Smallepad 30
3811 MG Amersfoort
033 - 448 3600
vo@thiememeulenhoff.nl
www.thiememeulenhoff.nl

Colofon:

Tekst en eindredactie: Patsboem! educatief, *Annemiek de Groot*,
Juul Lelieveld en *Meike Polman*
Ontwerp en opmaak: Staal Communiqueert, *Olaf Staal*

RIJKS MUSEUM

www.thiememeulenhoff.nl/feniks